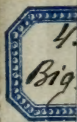




3 1761 07022839 0

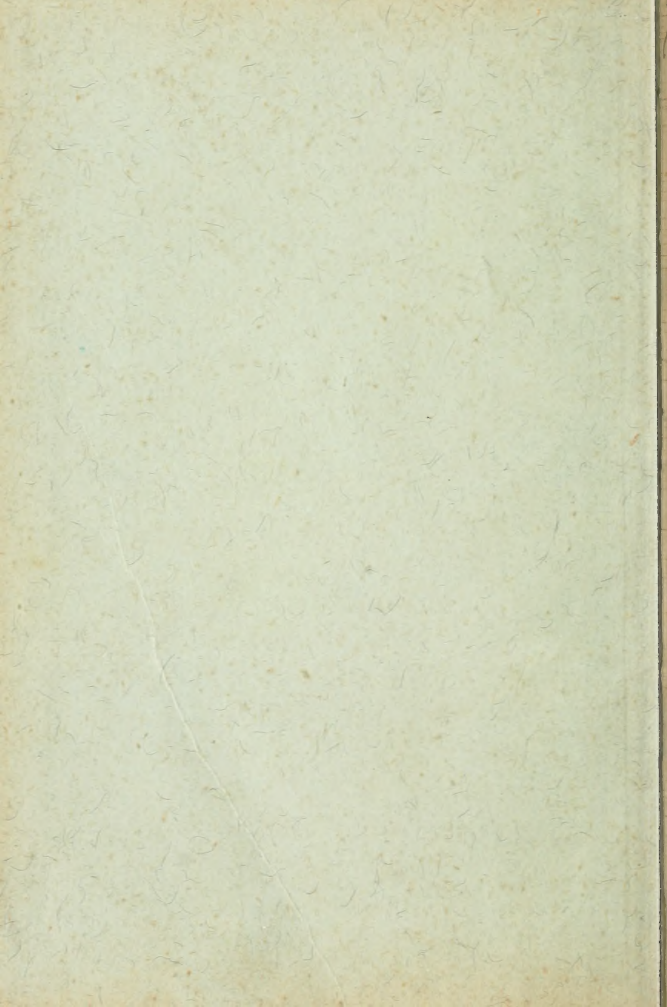
GR
600
A66
1905
c. 1
ROBARTS





Presented to the
LIBRARIES *of the*
UNIVERSITY OF TORONTO
by
**The National Library
of the Czech Republic**

DF 104029



А.З.СХІІ.В.

Ч. 2795 = 6

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА. Ч. II4.

Відповідає за редакцію: Володимир Гнатюк.

7. 4578

Володимир Антонович.

Чари на Україні.

Переклад

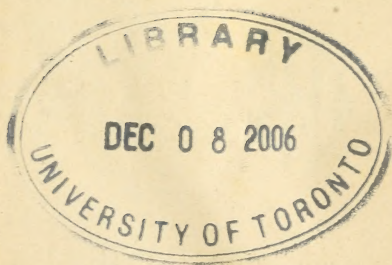
Володимир Гнатюк.



Бібліотека
Тимоша Олесіюка
Відділ: 12-3
№ _____
Куплено _____

ЛЬВІВ, 1905.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під варядом К. Беднарського.



LIBRARY

DEC 0 8 2006

UNIVERSITY OF TORONTO

Переднє слово.

Отся праця проф. Володимира Антоновича написана і видана давно (1877 р.), та значіне її не зменшило ся й доси не лиш завдяки тому, що вона оперта в цілості на документах, але й тому, що до нині не посунено у тім напрямі розслідів на перед так, аби вони самі собою вчинили працю передавненою і зайвою. Спеціально у нас, у Галичині, не зроблено в тій сфері науки нічого. Бажаючи заінтересувати ширші круги читачів незвичайно цікавою та ще й нині актуальною темою і спонукати охочих до збираня, а евентуально й опрацьовуваня відповідних матеріалів, ми видаємо перекладом працю проф. В. Антоновича, пропускаючи залучені до неї в оригіналі документи, потрібні тільки для спеціалістів, в нотках вказуємо їх одначе всюди. Хто хоче познайомити ся з ними, той загляне до оригіналу, а для ширших кругів вистане сама студія.

В. Г.

Переглядаючи актові книги Київського Центрального Архіва, я часто подибував документи, що дотикали процесів, викликаних підозреном ріжних осіб у чарованю. Перечитуючи уважно ті документи, я не вважаючи на упереджене, не знайшов у них нічого анальоїчного з тими процесами, які переводжувано в західній Европі до кінця XVIII-го столітя. Той лютий характер, який прибрали на заході процеса за чари, що втрутили в огонь тисячі невинних, хорих або божевільних жертв, виробив ся наслідком загально розширеної в суспільстві і глибоко вкоріненої в суспільній свідомості віри в безпосередну участь злого духа у всіх, навіть найдрібніших проявах людського життя. Демонольоїя займала протягом багатьох століть людську уяву і збогачувала ся найріжнороднішими понятями, зачерпненими зі старих культів східно-азійських та клясичних народів і з дитинних вірувань та нескристалізованих іще мітольо-

гічних понять півдиких народів, що заселяли континент Європи. Понятє про злого духа, засноване на старім жидівськїм переказї, перемїняло ся звільна під впливом сусїдних культур, а головнo під впливом зендського дуалїзму, що дїстав ся до христїянського свїта дорогою єресий (примїром манїхейства), які повставали на схїдних його окраїнах. Персональ царства темної сили збїльшав ся до безконечности зачислюваними до збору злих духів богами, здавлених христїянством поганських мїтольоїй, поки в кінці під впливом середновїчних полїтичних понять не представив ся заляканїй уяві сучасників в образї грізної, пекольної монархїї, зорганїзованої правильно по феодальному устрою, розложеної на рїзні степенї ленної єрархїї, невидної, але всюди присутної. Небезпека перед нападами підданих тої монархїї і щоденна боротьба з нею — се головна жура середновїкової людини. Кождий незрозумїлий, невьяснений, дивний або рїдкий прояв, хочби й невинний, приписуєть ся злому духови. При слабїм розвитку реального звания чорт стає гіпотетичною причиною всїх появ, невьяснених строгим дослїдом і науковою критикою. „Фїзичні невдачі, моральні терпїня, ушкодженє власности, таємничї вилїчуваня,

переміни погоди і т. п. приписують ся чортові“.*) Для самоохорони люди силкують ся відгадати силу, при помочи якої ділає злий дух, і знищити її. Та злий дух — невидний і усуваєть ся з під досліду людських почувань; через те бороти ся з ним безпосередно — не можна; за те доступні його слуги, значить, ті особи, що на думку заляканого суспільства увійшли в порозуміне зі злим духом, признали себе його підданими, і при помочи яких проявляєть ся головно його сила на землі. Ціле суспільство силкуєть ся для захованя власної безпечности відкрити признаки, по яких можна би означити слуг злого духа, виявити їх діла і знищити їх. На початку XIII столітя починаєть ся інтензивне пошукуване і переслідуване знахарів і чарівників. Духовенство признає своїм звичайним обовязком руководити подібними зусиллями і стає на чолі загальних стремлінь, — зачинаєть ся довгий ряд численних непорозумінь, що помалу укладають ся в юридичні форми. В кінці знаній з фанатизму папа Інокентій VIII приписує інквізиції в булі „*Summis desiderantes*“ (5 грудня, 1484 р.) заняти ся нищенем чарівників і накладає в обовяз-

*) Gustav Roskoff, Geschichte des Teufels, 1.

кову діяльність членів цілої церковної ерархії переслідуване знахарів. В булі вчислено подрібно всі небезпеки, на які наражені люди від діл злого духа і його спільників, і вказано на konieczність дібрати способу проти зростаючої сили пекла. Таким чином, по бистрій увазі німецького письменника, „Інокентій VIII, гонитель Гуситів і Вальдензів, батько семеро неправесних дітей, був батьком і того осьмого незаконного потомка, що пережив на нещастє кількома століттями своїх братів“*).

У слід за папською булею звів 1487 р. предсідатель інквізіційного суду в над-ренських провінціях, Яків Шпренгер, в один кодекс усї звістки, порозкидані до тої пори і позаблуквані як спорадичні дані, про признаки, по яких можна пізнати чарівників, і про здогадні їх діла, зносини зі злим духом, обовязки і т. и. В кінці Шпренгер змалював цілий перебіг юридичного процесу, цілий ритуал способів вивіду, розсліду, тортур і кар, який мав прикладати ся до осіб овбнувачених

*) Soldau, Geschichte der Hexenprocessen, ст. 213. Для характеристики Інокентія VIII автор наводить сучасну каламбур-епіграму в отсім двостиху

Octo Nocens pueros genuit totidemque puellas :
Hunc merito poterit dicere Roma patrem.

за чарівництво. Твір Шпренгера, знаменитий *Malleus maleficarum*, став підручною книжкою інквізіційних судів: у ньому були вказані здогадні проступки, розсліджувані в процесі; передавалися з найменшими подробицями способи уложення „пакту“ заключуваного з чортом, обстановка сьвяткованя „саббату“, умови зносин із інкубами і суккубами і т. и. і разом із тим означував ся певний спосіб добити ся признаня обвинених до всіх роблених закидів — тортур, а в кінці поміщений був ритуал конечного у всіх майже процесах фінала — *auto-da-fé*.

Костри запалали по цілій західній Європі, роздувані сьильно фанатизмом інквізиторів і забобонною публікою, а їх полумя, дещо ослабши під впливом реформації, погасло аж при кінці XVIII столітя під натиском європейської просьвіти, розвитку на нових основах позитивної критики.

Та майже до кінця XVIII столітя були в повній силі в цілій Європі закони, що визначували за чари смертну кару через спаленє. В карнім процесі, виданім Йосифом I для Чехії, Моравії і Шлеска 1707 р. кілька параграфів присьвячено означеню істоти проступка чарівництва, а також заходам, конечним для його ви-

нищення — костер вказаний як неминуча кара винуватців. Ті постанови змінила аж Марія Тереса 1766 р. У Франції рада міста Бордо засудила ще 1781 р. на спалене особу, обвинувачену за чари. В Іспанії спалили останній раз чарівницю в Севільї 1781 р., хоч процес за чари і арешти з причини такого обжалування подибують ся ще 1804 р. Останній приговор на спалене чарівниці в Швейцарії підписано в Глярусї 1782 р. Найдовше протягло ся палене чарівниць у Польщі; в околиці Познаня спалено жінку, обжаловану за чари, по приговору магістратського суду 1793 р. в той час, коли пруська комісія була вже в Познані і переймала в заряд ту країну*). Коло того часу спалено також в околиці Кракова по приговору дідичівського суду 14 жінок, обвинених дідичом, що наслали хворобу на його жінку при помочи чарів**).

На підставі наведених фактів можна би думати, що такі самі відносини до чарів існували й на Україні, що стояла майже три століття під безпосереднім впливом Польщі та підлягала останній в правнім відношенню; що переймала з поль-

*) Soldau, ст. 457—458.

**) Adrian Krzyżanowski, Dawna Polska.

ського державного устрою і порядок судівництва і основні правні поняття і багато окремих законів, які ввійшли в обовязкове законодавство краю як при перерібках редакцій Литовського статута та доповненнях його соймовими постановами, так при устрою городських розпорядків на підставі Саксонського права, переведеного через польську редакцію. Тимчасом показує ся в дійсности, що фанатичний погляд на чари і пристосоване до них усіх наслідків процесу, виробленого інквізиційними судами, не переходили етнографічної границі, до якої сягала католицька людність Польщі. Хоч „свята інквізиція“, що існувала в Польщі від XIV столітя, мала право суду і в українських землях Польщі*), чого приклад у відношеню до чарів маємо в актах**), — хоч у Магдебурзькім праві, яким рядили ся українські гóроди, були наложені острі карі за чари***), — то все таки на практиці не виконувано майже тих острих законів.

*) Постановою з 1555 р. судови інквізиції підлягали тільки нешляхтичі (Morawski, Starożytności Polskie, I ст. 407).

**) Пор. російський оригінал цього перекладу, ст. 97 і 101. ч. 51 і 52.

***) В четвертій частині городського статута читаємо такий уступ: „Ревенат, що вирік ся хри-

В числі майже сто справ, які я знаходив між актами XVIII столітя, ніде не застосована острота погляду німецької уставнн та інквізіторських кодексів; серед усіх справ, ведених за чари, ні гродські, ні магістратські суди не думають ніколи про покаране винних спаленєм і переважно не надають навіть процесам значіння карного позву. Обвинені спекують ся зви-

стіанської віри, має бути спалений. Така сама кара призначена й для чарівників“ (Porządek sądów miejskich, Kraków, 1629, ч. IV, ст. 221—222). Ще докладніші параграфи про чари маємо в доповненнях, що ввійшли в обовязковий кодекс Магдебурського права, взяті з кодексу Карла V; в тих доповненнях читаємо такі постанови про чари: §. XIV. „Коли показало би ся, що хтось учив чарів иньшу особу, або грозив кому чарами. а потім притрафило би ся дійсно нещасте тому, кому грожено, також коли впало би на кого підозрене в чарах наслідком його слів, обичаїв, зверхнього вигляду і иньших прикмет, властивих чарівникам, то силою сконстатованих поговорів належить таку особу ставити перед суд, і коли покажуть ся на ній признаки чарівництва, належить узяти її на тортури“ (тамже, доповнення, ст. 19—20). §. XXII. „В часі тортур чорнокнижника і чарівника належить випитувати про всі обставини його приступлення: яких він уживав заходів, яким способом і в яку пору, які вимовляв при тім слова або довершав діла; потім належить випитати, в кого учив ся він чарів, або яким способом присвоїв собі їх знане, кілька разів послугував ся ними і яке нещасте викликав ними та кому?“

чайно піднесеного проти них підозрення або заплавою кари в користь церкви, церковною покутою, або заперечною присягою. Серед нечисленних прикладів важкіших кар подибуємо їх майже все в таких випадках, коли обвинуватцем проти чарівника виступає шляхтич. Не вважаючи на конечність підвиснення кари для загарантованя безпечности упривілейованої верстви, в тих випадках впливала не мало ще й иньша причина — ріжниця в основнім погляді шляхти й народа на причини чарів.

Причина зглядної мягкости судових приговорів усіх судів, головнѣж магістратських, лежала не так у гуманних погледах суддів, як у браку тих демонольоґічних понять, які визвали на заході люте переслідуванє чарівників. Допускаючи можливість чародійного, таємничого впливу на побутові, щоденні обставини жия, народній погляд не шукав початку тих впливів у зносинах зі злим духом; демонольоґія не лиш не була розвинена, як звід докладно розробленої системи уяв, але до самого кінця XVIII столітя, на скільки можна вносити з процесів, зовсім не істнувала в народній фантазії навіть у неяснім зародку. Народній погляд на чари був не демонольоґічний, але виключно пантеїстич-

ний. Допускаючи істноване в природі сил і законів, невідомих масі людей, народ думав, що багато з тих законів відомі особам, які ським чи таким способом потрапили вникнути в них або пізнати їх. Володінє тайною природи не представляло ся таким чином само по собі грішним ділом, протвним науці віри. Коли внесено позов, то судді не докоряли обвиненого за самий факт володіння або уживання тайної сили, але старали ся означити, чи уживано її на користь або на шкоду иньшій особі і лише в другім випадку, розглядаючи діло з точки погляду цивільного позову, вимірювали кару відповідно до причиненої шкоди. Західні понятя про відносини злого духа до чарівництва не проникли зовсім до сьвідомости народніх мас українського народа до самого кінця XVIII столітя і лиш рідко запозичували їх книжною дорогою особи, що належали до просьвіченійших верстов: шляхта й духовенство. Коли така сама особа вносила позов за чари, то лиш тоді пристосовувано до якогось степеня остроту законів наслідком домаганя позовника, як то видно з переводжуваних процесів. Зрештою такі випадки були дуже рідкі. Із майже сотки документів, що відносять ся до процесів за чари, лише в п'ятох

згадуєть ся імя чорта і лише в однім випадку, де головними особами виступають шляхтичі, приписуєть ся впливам злого духа доволї серіозне значіне. В иньших випадках натяки на чорта являють ся швидше результатом пустомельства без усякого серіозного значіня, на що суди навіть не звертали уваги.

Ось реєстер згаданвх справ: На початку XVIII столітя розбврано в камінецькій магістратї справу наслідком жалоби ткацького цехмайстра Петра Дерочевського, що обвинуватив кілька своїх сусїдок за те, що вони розпустили поговір, буцїм то його жінка наслала хворобу на майстра Костя, підославши на нього чорта. Вислови сьвідків, покликаних до сеї справи, стверджують, що все повстало наслідком пустих сплетень та припадкових розмов, але не дають доказів на те, аби самі сьвідки вірили в можливість зносин Дерочевської зі злим духом*).

В 1709 р. жалувала ся в тім самім магістратї міщанка Агнеса Шатїнова на свою сусїдку Клецьку за клевету. Клецька помовлювала її за чаря, а між иньшим розпустила поговір, буцїм то вона стоїть

*) Антоновичь, Колдовство, приложения, ч. 1.

у зв'язку з Літавцем*). На суді старала ся Клецька оправдати себе, заперечуючи розпущені собою поговори: „Про Літавця я не говорила нічого — сказала вона — і нічого не знаю про нього“**).

В 1741 р. обвинено в дубенським магістраті дячка Григорія Комарницького за зведенє дівчини Катерини Сахнюкової. Він виправдав ся від закиненого проступка, доказавши alibi, а бажаючи пояснити, яка обставина могла подати причвну до обвинуваченя, висловив здогад, що „може біс узяв на себе мій вид і в моїй особі ходив до Сахнюкової словняти гріх“. Суд не звернув ніякої уваги на ту заяву***).

В 1710 р. розбирала ся в камінецьким магістраті справа уніятського сьвященника Івана Ставицького і міщанина Григорія Бабиженка. Сьвященник жалував ся на те, що Бабиженко ширить про нього і його жінку обидливі поговори та що між иньшим говорив, „что попь этотъ имѣеть въ своемъ распоряженіи чорта“. Обвинений признав ся до наведених слів, говорячи, що сьвященник сам дав до них

*) Літавець — злий дух — одно з забобонних пояснень падучих зьвізд.

***) Антоновичъ, Колдовство, приложения, ч. 9.

***) Тамже, ч. 47.

причину, погрожуючи Бабиженкови прикликанем злого духа. Магістрат не звернув на ту обставину ніякої уваги і покінчив справу мирно, приказавши Бабиженкови перепросити позовника*).

Одинока справа, в якій згадуєть ся імя злого духа в серіознійшій значіно, записана в книгах винницького іродського суду. Як обвинена виступала шляхтянка Вікторія Рябчинська, що силкувала ся отроїти свого чоловіка. Задумавши увільнити ся від нього, Рябчинська наймила собі шляхтянку Костецьку і дала їй спеціяльне припорученє винайти спосіб, яким можна би наслати на чоловіка чортів. Костецька звернула ся до різних знахарів, але жиден із них не хотів виконати припорученє, не зважаючи на обіцяну заплату. Не бажаючи мабуть тратити своєї репутації признанєм до некомпетентности, знахарі ухилили ся під ріжними позорами від зносин із чортом. Одна знахарка відповіла: „Я не можу очарувати того чоловіка, бо він володіє знатнійшим чортом від мого“. Другий знахар сказав: „Я не хочу наслати чортів, бо памятаю, що коли раз моя мати наслала чорта на одну дівку, то чорт убив і дівку і матір

*) Тамже, ч. 11 і 12.

і тому я бою ся звертати ся до того способу“. Не маючи змоги знайти експерта, що потрафив би наслати чортів, Рябчинська побояла ся виконати таке припоручене і зрадила свою паню, оповівши перед судом ціллий перебіг справи*.)

У всіх иньших процесах імя чорта не згадуєть ся зовсім і справи розбирають ся виключно з пантеїстичної точки погляду, без усякої участі демонольотичних понять. На potwierджене сеї гадки подамо зміст переглянених нами процесів про чари, при чім звернемо на перед увагу на ціли, задля яких чаровано, а потім на способи, уживані для осягнення тих цілій. Уживане чарівниками й чарівницями тайних сил природи, знаних лише їм, могло виходити на користь або на шкоду. Всі факти, зібрані в нас під рукою, розпадають ся на отсі групи, в однім або другім напрямі :

1) Найчисленнійші дані свідчать про посягане за посередництвом чарів на житє, здоровлє і розум, а також про ліченє таємними способами ріжних слабостей.

2) Друга група фактів відносить ся до уживаня чарів із наміром — здобути або відвернути любов.

*) Тамже, ч. 49.

3) Дальші факти дотикають причинення корвети або шкоди в господарстві або ремеслі.

4) Опісля йде група фактів, що свідчать про уживане чарів при різних підприємствах.

5) В кінці пята група містить факти про чари, якими послуговують ся сторони при судовім процесі.

Розгляньмо самі факти.

Погляд, що при помочи чарів можна було позбавити кого здоровля, а навіть життя, був розширений у всіх верствах суспільства. Так приміром при кінці XVII столітя ввійшла до овруцького гродеського суду жалоба шляхтичів Домашевських на шляхтичів Ходаковських за різні обиди й урази, в якій позовники говорили між иньшим: „Не задовольвшись усім више поданим Ходаковські приготували з заздалегідь обдуманім наміром плин, бажаючи позбавити позовників здоровля і погубити їх. Для того навчили ся вони докторства, неприличного для шляхотського стану, і очікували принагідної пори; і дійсно, минулого, 1686 р., 1-го лютого побачивши, що позовник іде зі свого дому на гумно, приказали своїй доньці Олені Ходаковській приготуванням на погибель позовника плином полити дорогу коло

воріт, якою позовник мав переходити. Від тої їди пес, що біг передом, спух і здох“*).

В 1716 р. розбирано в магістратї города Вижви (на Волині) справу міщанки Ломазянки, обвиненої міщанами Супрунюками за те, що вона таємним способом причиняла смерть усім особам, які позивали ся з нею в судї і між ними на- посїдала ся на жите матери Супрунюка. Лука Супрунюк докоряв обвиненій так: „Ти з’їла вже Токарика й Хильчука, а тепер узяла ся їсти нашу маму; почекай, чарівнице, се не пройде тобі даром; хоч би довело ся стратити пару волів, ми спровадимо ката, аби взяв тебе на тортурн“^а. Сама Супруниха додала при конфронтації: „Справді ти звела зі сьвіта Токарика й Хильчука, говорю по правді, панове судді, приймаючи на себе відповідальність за свої слова, бо вона хоч із ким посварить ся, то се даром не минеть ся; і Токарик і Хильчук лише зачали позивати ся з нею, зараз померли — на стверджене нема що сьвідків кликати, я говорю правду — вони померли з її вини“ **).

*) Архивъ Юго-Западной Россіи, ч. IV, т. I, ст. 232.

**) Антоновичъ, Колдовство, приложения, ч. 21.

В 1733 р. обвинено в овруцькім Гродськім суді шляхтичів Ярмолинських за те, що вони відгрожували ся публично звести зі сьвіта при помочи чарів шляхтичів Верповських і викорінити їх рід*).

В 1739 р. розбирано в магістраті города Олики справу міщанки Райської, обвиненої за те, що ніби то чарами причинила смерть синові міщанки Анни Шкопелихи**), і т. д.

Ще більше подибуємо прикладів, у яких посягаєть ся не на саме жите, а лише на здоровле потерпілих осіб. Наслідком загально розповсюдненої думки про те, що хвороби можуть бути наслані чарами, людність була схильна шукати причини кожної хвороби не в природних і гігієнічних умовах, але в тайних впливах ворогів або сусідів. Усяке діло, хоч трошки ексцентричне та небуденне, хочби й найневиннійше та випадкове, уважано за вислід чарів, звернений на шкоду здоровля захорілої особи, або за погрозу для когось із сьвідків тої події. Користуючись істнованєм віруваня в чари, сторони, що процесували ся, звертали ся часто до погроз

*) Тамже, ч. 40.

**) Тамже, ч. 44.

чарами, аби лише змусити своїх противників до уступок на свою користь.

Ось реєстер фактів для ствердження висловленого погляду:

В 1700 р. розбірано в ковельському магістраті справу скарги міщанина Федора Андрієвича на Жида Авраама Іршовича і на Жидівку Пейсю за те, що остання зловила позовникового kota, занесла його до дому Іршовича і там зчистила. Андрієвич вірив, що такий поступок може накликати на нього і на його родину хворобу. Іршович знов вьясняв, що зчищенє kota зроблено „не задля яких чарів і не зі злости до християн, але виключно на лікарство“. Ковельський магістрат узявши на увагу бездоганне поведене Іршовича, увільнив його від відповідальности під умовою, що він у товаристві двох иньших осілих Жидів виголосить у синагозі відповідно до жидівського звичаю присягу, „що він зчистив kota не зі злости до християн, але для облекшеня власної хвороби; що він відрізаних частий не мочив ні в меді, ні в пиві, ні в горівці, ні в воді і не казав робити те ні жінці, ні своїм домашнім“. Жидівку Пейсю засуджено на таку кару, що вона мусіла стояти протягом трьох сабашів у притворі синагоги, а від-

різані в kota части мав Іршович зложити в магістраті*).

В 1701 р. обжалував камінецьквій міщанин, почтар Судець Грекиню Антониху за те, що вона хотіла наслати на нього хворобу, поспивавши поріг його дому якимось порашком. Магістрат увільнив також обжалувану від відповідальности, наказавши їй зложити заперечну присягу**).

В 1705 р. жалувала ся в камінецькім магістраті міщанка Морська, що її здоровле наражене на небезпеку по причині чарів її сусідки Зелинської, бо вона бачила, як Зелинська ходила в ночі по її подвірю зі свічкою в руці, лише в сорочці, „боса й простоволоса“, та що опісля в найблизшу суботу Зелинська зломала свічку в костелі Домініканів і „обернула її в долину“. Зелинська пояснила, що вона ходила в ночі розібрана відшукуючи свою доньку, що втікла з дому, а свічку клала як звичайно. Магістрат не мав змоги справдити, як стояла свічка, але на всякий випадок присудив Зелинську на таку покуту, що вона мала в часі

*) Пор. книгу Ковельського магістрату ч. 1451. картка 233 і ч. 1452. карт. 18, 6.

***) Антоновичъ, Колдовство, прил. ч. 3.

двох богослужень лежати хрестом у тім же костелі Домівіканів. Тим часом довідав ся про хід справи Вірменин Богдан Лукашевич і заявив у магістраті, що він підозріває, що сьвічка була запалена з долни не на шкоду Морської, але його жінки, яка тогож дня захорувала дуже поважно, і се тм більше правдоподібне, що кілька день перед тм Зелинська відгрожувала ся його жінці (Лукашевич процесував ся з Зелинською за дім) такими словами: „Не могла з тобою справити ся пані Шайнова, то я тебе сховаю — не будеш ти здорова жити в тім домі“. Присуд магістрату на жалобу Лукашевича не переховав ся в книгах*).

В 1706 р. ковельський міщанин Трофим Григоревич жалував ся на свого сусіду Михайла Максимовича, що той разом із жінкою „допустили ся такого проступка, якого й висловите не можна; напосідаючись очевидно на здоровле позовника вони виліпили з тіста щось кругле, ніби колач, і у власнім саді позовника повісили на дереві“. Позовник перепудив ся сильно і допитував через сусідів жінку Максимовича, що то значить. Максимови-

*) Пор. книгу Каменецького магістрату, ч. 4440, картка 68, 72 і 77.

чова відповіла злобно: „То вам не пошкодить“. На приказ магістрату удав ся один заприсяжений лавник на місце сконстатувати факт і дійсно знайшов на вербі круглий колач із пшеничного тіста. Максимович не ставив ся до суду на розправу і був заочно засуджений на грошеву кару і поношене судових коштів*).

В 1710 р. жалував ся в камінецькїм магістратї міщанин Федір Яцїв на те, що він, бажаючи зладити лїк для хорої дитини, варив у печі зїле; тим часом з'явив ся його сусїд Григорій Бабиченко, вхопив горнець із лїком, а потїм пустив на нього поговїр, що він займаєть ся чарами**).

Того самого року і в тїм самїм судї приказано міщанцї Дабвичнї присягти, що плив, який вона варила нічу в своїм домі, був призначений для лічення її дитини, а не на чари***).

В 1716 р. розбїрано в камінецькїм магістратї справу міщанки Солтовської, обвиненої міщанкою Фурикевичевою, що вона силкувала ся пошкодити здоровлю

*) Пор. книгу Ковельського магістрату, ч. 1453, карт. 102 і 103.

**) Антоновичъ, Колдовство, прил. ч. 13.

***) Пор. книгу Каменецького маїстр. ч. 4440, картка 518.

позовниці, збираючи на її подвір'ю тріски і сьміте. Позовниця не відчула наслідків чарів лиш тому, що викропила зараз подвір'я сьвяченою водою*).

В 1718 р. розбірано в маістраті города Вижви справу міщанки Доминичевої, обжалуваної жінкою бурмістра Потаповича. Справа була така: Потаповичева обіцяла дати обжалуваній сирватки і пішла до комори налляти її. Тимчасом Доминичева заглянула в двері і буцім то побачила, як Потаповичева наллявши сирватки в миску обмивала нею свої полові части. Перелякана Доминичева втікла і почала оповідати про се сусідкам. Тоді заявила одна сусідка, що Потаповичева відрізала раз у часі розмови з нею кавалок її пояса, наслідком чого вона стратила в грудях молоко. В городі усталила ся через те думка, що жінка бурмістра — чарівниця. Коли до неї дійшли про се звістки, вона перемовила ся публично з Доминичевою (при чім обі сторони образили себе тяжко), а потім внесла скаргу до маістрату за клевету. Маістрат наказав обом погодити ся і заборонив під загрозою кари заводити про се розговори**).

*) Антоновичъ, op. cit. ч. 23.

***) Тамже, ч. 28.

В 1729 р. обвинуватили в кременець-
кім магістраті два брати, Степан і Юрко
Охримчуки, що процесували ся за дім,
свої жінки в чарах і в викликаних ними
хоробах при помочи обливаня. Магістрат
полишив скаргу без уваги*).

В 1731 р. обжалував у Кременці
міщанин Леончик своїх сусідів Хильке-
вичів за те, що вони бажаючи наслати на
нього хворобу, приказали своїй малолітній
доньці кидати сьміте в його загороду. Суд
признав скаргу недоказаною, приказав
сторонам погодити ся і розгородити свої
загороди плотом**).

В 1732 р. жалував ся кременецький
міщанин Адам Єтєвич на мачоху своєї
жінки Анастасію Зеленську за те, що вона
процесуючись із позовником за спірний
ґрунт, хвалила ся, що не допустить
позовника й його жінку до судової роз-
прави, відбираючи їм здоровлє. Зеленська
говорила публично в шинку таке: „Коли
Адам вніс перший позов до суду, захо-
рував, за другим зломав руку; а як внесе
третьій, зломить швию, а жінку його буде
трясти хвороба і ломати по цілім тілі“.

*) Тамже, ч. 32.

***) Тамже, ч. 36.

Магістрат відмовився від розбору тої справи і віддав її на суд коронний*).

Того самого року розбірано в дубенськiм магістратi справу мiщанки Дембiської, обжалуваної вояком Степаном Гембажевським, що вона наслала на нього семи-тижневу хворобу, розкидавши по його парканi якесь потовчене зiле. Обжалувана пояснила, що зiле не мало прикмети, приписуваної позовником, що вона просушувала потовчену гiрчицю, приготовану на лiк для хорої дитини. Магістрат присудив, аби Дембiська зложила заперечну присягу, а Гембажевський перепросив її за безпiдставне обжалуване**).

В 1733 р. внесла в камiнецький магістрат жалобу мiщанка Катерина Гломбовичева на мiщанку Олену Кузицьку за те, що Кузицька задумувала вийти за муж за Гломбовича. Коли ж той оженив ся з позовницею, то Кузицька проклинала його часто i через те спровадила на нього смертельну хворобу, а тепер навiть запевнює, що їй вiдомо, що Гломбович швидко умре***).

*) Тамже, ч. 37.

***) Тамже, ч. 38.

***). Тамже, ч. 41.

В 1746 р. жалував ся в кременець-
кім магістраті дячок Прокіп Федорович
на свого тестя, сьвященника Матвія Под-
чешинського, між иньшим і за те, що
тесть навчив селянку Гапку Романиху
вливати йому до борщу якусь шкідливу
мішанину, а надто звертати ся й до ріж-
них иньших підозрених способів; на доказ
предложив він у суді заборані предмети,
що служили до чарів, а то: гніздо і шкіру
вужа*).

В 1747 р. суджено в овруцькім магі-
страті справу міщанина Опанаса Мойсіє-
вича, який обжалував міщанку Омельчиху
за те, що вона бажаючи пошкодити йому,
вилляла якусь мішанину під його хлів.
Обжалувана поясняла, що вона вилляла
луг тому, аби там не було болота. Магі-
страт присудив, аби Омельчиха зложила
разом із чоловіком заперечну присягу
і перепросила позовника, а на будуче не
сьміла нічого вилляти, ні доброго, ні
злого, під чужу загороду; бо інакше ді-
стане за кару 50 буків**).

В 1750 р. розбїрано в кременецькім
магістраті справу міщанина Грицька Мар-
ченка і його брата Павла. Павло Мар-

*) Тамже, ч. 58.

***) Тамже, ч. 62—63.

ченко закидав жінці Грицька, що вона хора на погану хворобу та що розширює ту хворобу, виливаючи на вулицю купелі, які бере. Жінка Грицька Марченка доказала, що вона хора не на погану хворобу, але на гостець. Суд наказав Павловн Марченкови перепросити братову за клевету, а жінці Грицька наказав не виливати купелі на такі місця, куди можуть переходити люди або худоба*).

В 1767 і 1768 р. тягнула ся в дубенськiм маістраті справа міщанина Тимка Середи, обжалуваного за чари. Зізнання сьвідків, зібрані в тій справі, доказують, що Середа займав ся постійно чарівництвом. Між иньшим його просив вояк Лашкевич, аби дав йому такий лік, щоб у нього росли діти. Він зварив якісь дві мішанни і сказав, як їх уживати, але частину одної забрав із собою. По його відході Лашкевич показав оба ліки якійсь бабі, яка один із них признала добрим, а про другий сказала, що його не годить ся навіть держати дома. Та головний закид проти Середи був той, що він дав міщанці Духинській якусь мішанину, якою вона обляла мельника Карпа, коли той цілковито п'яний лежав на дорозі без чуття,

*) Тамже, ч. 68.

наслідком чого Карпови спаралізувало обі ноги. Сьвідки зізнавали, що сам Середа хвалив ся, що то він наслав хворобу на Карпа. Він казав багатьом сьвідкам: „Я заробив при тім 8 золотих... Я на просьбу Яцка Мельника відіймив йому ноги... Чорт його не візьме, а до пояса відійме йому рух тому, що мене просив Яцко Мельник, аби він перестав ходити... Він зрештою міг би ще ходити“ і т. д. Магістратський присуд не записаний у книжці*).

Значне число цитованих актів сьвідчить про істнуванє між народом переконання, що хвороби можуть бути викликані чарами; та, як уже завважено, магістратські суди, яких члени мали також подібні погляди, розбирали прецеси за чари як цивільні позви за шкоду, не признаючи їм релігійного характеру і тому не відносили ся до таких справ фанатично. Лиш у рідких випадках, коли місцевість була навіщена епідемічною хворобою, настрої людности ставав грізней і панічний страх приневолював брати ся за острійші способи у відношеню до здогадних чарівників. Прикладом того можуть бути отсі три прецеси:

*) Тамже, ч. 69 і 70.

В 1720 р. розширило ся в полудневій Волині морове повітрі; в місточку Красиліві нараджували ся міщани, що треба зробити, аби відвернути нещастє. Всї були переконані, що заразу наслав хтось. Загальну увагу звернула на себе стара баба, Проська Каплунка, що жила в городї. Підозріння впали на неї тому, що вона дожила до рідко досяганого віку (їй було 120 літ). З відома адміністратора Красилова, шляхтича Стеткевича, селяни замкнули Каплунку до арешту, а самі вислали делегацію, якій наказали винайти доброго знахаря і довідати ся від нього, на скільки їх підозріння оправдані. Делегація почала розшукувати знахаря, а баба сидїла в арештї вже пять дїб і мало не вмерла зі страху та недостатку. Тому дїти її, зятї та внуки, звернули ся до адміністратора з просьбою, випустити бабу за порукою. Їх просьбу сповнено; бабу забрав її зять Федір Мельник і зараз же виїхав із города з цілою родиною та сховався в дугах на березї ріки Случі. Та в той саме час вернули висилані до знахаря делегати. Знахар потвердив цілковито підозріння міщан. Тодї вони зібрали ся цілою громадою на перехрестю двох доріг за городом і вислали чотирьох людей, аби відшукали здогадну чарівницю. Сховок

Мельника віднайдено; його посадили разом із тещею на віз і привезли на збірне місце. Федір Мельник оповідав опісля так перебіг народнього суду: „Ми застали на перехрестю доріг багато зібраного народу, що ждав на наш прихід, і багато приготованого хворосту. По наших прїїзді почали зараз копати яму. Потім узяли бабу, здоймили її з воза і поволокли до ями, не питаючи її, чи зараза розширилася дійсно з її вини, не лишаючи їй часу для покути і не првкликавши сьвященника для сповіди. Вони посадили її в яму по плечі, закидали землею і утовкли довкола неї землю колодами так, що з землі видно було лиш голову і плечі. Зверха накидали на неї хворосту і запалили. В той час звернув ся до мене десятник Хвесько Винник і погрожуючи менї палицею, зажадав із лайкою видачі каміня з мого млина. Під конвоем п'ятох визначених людей я мусїв піти до свого млина і ввїмтити з нього камінь, яким привалили те місце, де спалено покійницю“.*)

А ось випадок, зовсім анальоґічний, оповіджений іще з більшими подробицями, В 1738 р. вибухло на Поділю морове

*) Тамже, ч. 30.

повітре. Бажаючи від свого села відвернути його, селяни з Гуменець урядили в ночі хрестовий обхід по своїх полях. Нещасте хотіло, що в сусіднім селі, Пшевратю, пропали коні у шляхтича Михайла Матковського. Матковський вибрався таки в ночі шукати їх і здибався з гуменецькими селянами. Гуменчани уявили собі, що незвісний їм чоловік, який ходить у ночі по полях із уздечкою, не хто иньший, як персоніфікація повітря. Підозріваючи, що він упир, парубки кинули ся на нього, побили його люто, пірвали на нім одіж і на пів мертвого лишили на землі. Ледви Матковський вернув до дому, як із Гуменець прибіг уже післанець довідати ся, чи він живий. Довідавшись, що він вернув, післанець побіг швидко назад. Не зішло ще сонце, як до Пшевратя прийшла ціла громада Гуменець, узброєна стрільбами, піками, колами, ціпами, і окружила дім Матковського. Зараз же вислала вона депутацію до властителя села Маковецького з просьбою, аби видав Матковського, як чоловіка шкідливого для цілої околиці. Маковецький не дав ясної відповіді. Перечекавши до полудня, громада дістала мабуть неправдиву відповідь від шляхтича Бжозовського, що властитель села видає їй Матковського.

Зараз розбито двері і Матковського повезено до Гуменець. Тут у домі шляхтича Качковського зібрали ся всі жителі села. Арештованому дали 50 буків, допитуючись звязку його з моровим повітрем. Не вважаючи на його запевненя невинности, ухвалили більшістю голосів спалити його. Кілька осіб зрештою заявило сумнів про правосильність засуду. Якийсь шляхтич Випшинський протестував, що шляхтича не можна палити без присуду іродського суду. Тоді більшість зажадала від нього, аби він дав підпис, що приймає на себе відповідальність за всю біду, яка може вийти при полишеню при житю Матковського. Випшинський ухилив ся від того, вимовляючись зразу браком каламаря, а в кінці сказав: „Не маю часу писати — паліть“. Громада почала одначе надумувати ся, побоюючись відповідальности. Та зараз знайшли ся особи, що розвіяли її сумнів. Шляхтич Скульський приїхавши на збірне місце верхом, крикнув: „Паліть скорше, я готов заплатити сто золотих, коли за те буде кара“. Потім з'явив ся сьвященник і висповідавши Матковського сказав: „Моя річ журити ся про душу, а ваша про тіло; паліть швидше“. В юрбі залунали крики: „Мусямо палити“ — і Матковського передали в руки експертів.

Таких було три: шляхтич Лобуцький вирізав ремінь із шкіри, обкрутив голову жертви, позанихав в уха камінці, а потім заложивши в узел ременя палець, почав його сильно скручувати. Якийсь Войтїх Дикий замазував сьвіжим лайном рот Матковського, а дяк, Андрій Софончук, намочивши велику шмату в деготь, обв'язав нею очі Матковського. Потім зробили костер із сорок возів дров і двадцяти возів соломн, всадили на нього Матковського й спалили. В кінці післали до дому Матковського по його одїж і її також вкинули в огонь*).

Така сама доля постигла в 1770 р. якогось захожого з Турції, Йосифа Маронїта, в місточку Ярмолинцях, подільської губернії, в часі чуми, що лютувала того року. Підозрене стягнув на себе Маронїт через те, що був чужинець та займав ся ліченням протягом кількох лїт, зрештою дуже вдатно. Його спалили кинувши в перед у бочку зі смолою**).

По розповсюдненому поглядю тайні свия природи могли служити і на шеоду і на користь здоровлю; тому то ми й відносимо до сеї групи документів такі,

*) Тамже, ч. 55. **) *Pop. Przewdziecki, Podole, Wołyń, Ukraina, т. II, ст. 35.*

в яких говорить ся про уживане знахарями ліків. Справді, при цілковитім майже браку медиків у краю людність із konieczности мусіла звертати ся до тих осіб, які правдиво або фальшиво запевнювали, що володіють лічничими тайнами. Ми наведемо кілька свідоцтв, що відносять ся до медицинської практики таких осіб. Загальна характеристика тої практики лежить у тім, що уживають ся виключно симпатичні ліки, про які відомості держать ся в тайні.

В 1699 р. розбірано в ковельській магістраті справу невдачного лічення міщанкою Василевичевою шляхтянки Стеблевської. Муж Стеблевської жалував ся, що Василевичева фальшиво означила хворобу жінки, назвавши її двірською хворобою (сифілісом), коли в дійсности се був гостець; що при ліченю послугувала ся якимись незвичайними ліками і погіршила стан хорої, діставши за лічене 38 золотих і катанку. Василевичева поясняла, що вона взяла ся за лічене на просьбу родни хорої, що лічила правильно, відомими їй способами, та дістала відповідно до умови лише 16 золотих. Суд увільнив її*).

*) Пор. книгу ковельського магістрату, ч. 1451, карт. 233.

В 1705 р. обжалувана за чари в камінецькій магістраті Гапка Мельничка була увільнена на підставі зложеного нею свідощтва. Вона признала ся, що дійсно порадила кухарці війта Гжибовського закопати під порогом зелізо зі старого плуга, але що та порада виходила на користь господарів. На доказ вона розповіла перед судом ужитий нею заговор у таких словах: „Аби Господь давав їм здоровле на многі літа, аби ніщо не шкодило їм, як не шкодить тому зелізу; аби здорові були як те зелізо люди, що будуть через нього переступати“*).

В 1710 р. був обжалуваний у ковельській магістраті міщанин Григорій Козловський за невдачне лічене при помочи чарів. Із зізнань численних свідків, судового огляду домів і зізнань самого обжалуваного показало ся, що він володів секретом, переданим йому батьком, до лічення хороб злучених із безсонністю. Козловський славив ся широкою практикою, хоч лічив переважно невдатно. Уживав він усе одного, але доволі складного способу. Він товк разом: полиновий корінь, якусь траву, якої не назвав, мабуть

*) Пор. книгу камінецького магістрату, ч. 4440, карт. 267.

наркотичну, і стружки з золотого червінця. Тою мішанною він підкурював хорого і обмазував нею шнурочки, якими обв'язував хорі члени. Потім обрізував хорому нігті і відтинав чотири жмутки волосся і все те забивав осиковим кілочком у діру, яку виверчував у горішнім одвірку. Магістрат узявши на увагу часті приклади безхосенности сього ліку, наказав обжалуваному уживати його під загрозою кари 100 гривен, а надто присудив йому дати до костела й церкви значну скількість воску та лежати хрестом підчас трьох богослужень у костелі і трьох богослужень у церкві*).

В 1718 р. арештовано в Камінці Жидівку Хайку Шмулиху в часі, коли вона закопувала в гній горнець із якоюсь мішанною. При розслідї показало ся, що вона зробила се на порученє другої Жидівки, Йосихи, якої донька була хора. Прикликана Йосихою вандрівна знахарка приказала наварити багато їжі, а усунувши сьвідків, щось робила з нею, по чім казала завязаний горнець сховати

*) Пор. книгу ковельського маістр. ч 1753. карт. 234-236.

в таке місце, куди люди не ходять. Сю справу полишив суд без наслідків*).

Із зізнань сьвідків у справі, розбираній 1720 р. в Дубні, бачимо, що знахарки вважали дуже корисною річю при ненормальнім ході вагітності перекинути хору до гори ногами і потрясати нею, поки не почує руху дитини**).

В 1729 р. камінецький магістрат засудив на 100 канчуків селянку Хвеську Чумачиху за те, що за порадою незвісної жінки уживала підозреного ліку при ліченю свого мужа від гнильця і болячок. Лік був такий, що вона мочила ніж у пиві і капала ним по сходах, приговорюючи таємничі слова. Острий засуд магістрату виїшов мабуть через те, що в суді були переконані більше про шкідливість ліку для мужа, ніж про його хосенність***).

В 1746 р. розбірано в магістраті города Оляки таку справу міщан Андрієвича і Остаповича: дитина Андрієвича захорувала від переляку; його жінка порадившись зі знаючими людьми, постановила виляти переляк. Облявши відповідно хору дитину, вона винесла воду і поставила

*) Антоновичъ, Колдовство, прил. ч. 27.

**) Тамже, ч. 31.

***) Тамже, ч. 33.

в углі свого дому, а потім вилляла на пса в загороді Остаповича. Той уважав такий поступок шкідливим для себе і став до-рікати Андрієвичевій чарівництвом та вов-кулацтвом. Суд переслухавши сторони й свідків присудив, аби Андрієвичі пере-просили Остаповича, а за те, що послу-гували ся зашептуваннями та вірили в за-бобони, що є гріхом перед Богом, аби заплатили кару в хосен магістрату та дали два фунти воску до костела і по одному фунтові до кожної ковельської церкви*).

В 1747 р. була приведена до дубен-ського магістрату з села Гурник селянка Анастазія Іваниха для переслухання що до чарівництва, за яке її підозрівали. Об-жалувана заявила, що вона справді зай-маєть ся ліченням, якого навчила ся у своїй свекри, що знала знаменито прикмети усіх трав; як вона може лічити біль голови, гостець, сухоти, кольки, пропасницю і де-які інші хороби, але не знає ніякої трави, здатної до поганих учинків або чарівництва. Вона не знає способів, якими можна би було кому пошкодити, вчинити смерть, або загалом викликати яке зло**).

*) Тамже, ч. 59 і 60.

**) Тамже, ч. 61.

В 1741 р. жалував ся в дубенськім магістраті міщанин Іван Михайлюк на солтиса Демка Халичука, що той ужив шкідного ліку для усуненя бездітності жінки позовника, що була вже 30 літ замужем. Халичук, ставши ворожбитом, намовив його жінку зажити якийсь лік, по яким явили ся признаки вагітності, чим обжалований хвалив ся всюди. Михайлюк приготував ся навіть на просьбу жінки до хрестин в означенім часі, але породу не було. Вагітність тягла ся півтора року. Тоді муж звернув ся до знаючих баб і довідав ся від них, що вагітність не правдива. Він вислав жінку до лікаря в Острозі, але жінка вмерла таки. Тоді він запізвав ворожбита до суду, домагаючись звороту коштів, виданих на ліченє жінки, що вносили по його численю велику суму, бо 500 золстих. Та Халичук не чекаючи на судову розправу втік із города. Завізвана його жінка заявила, що вона не знає, куди втік муж, що вона не годна заспокоїти претенсії позовника, і звернула ся до нього з просьбою, аби змілосердив ся над нею та не доводив її дітний до жебрачої торби. На се відповів Михайлюк: „На правду у мене коштів на 300 золотих, та я не бажаючи кривдити тебе, жадаю лише

100 золотих, які зобов'язую ся віддати на боже, як за душу покійниці жінки, так і за душу твою та твого мужа. За те видам тобі поквітоване, що я цілковито за-спокоений, аби твій чоловік міг вернути ся та зайнятись виховуванем дітей". Халчукова пристала на се, що й суд затвердив*).

Побіч впливу таємних ліків на здоровле, загальна віра приписувала їм могутню силу що до впливу на серцеві справи. Добути любов або усунути її можна було, як думали, при помочи секретних способів, відомих знахарям і чарівникам. Такі факти рідко давали причину до позвів, але все таки між перегляненими мною актами знайшло ся кілька подібних процесів. Так приміром 1702 р. розбрано в камінецькім магістраті таку справу міщан Хшановських і Бахчиської: обі сторони пошукували доброго жениха для своїх доньок, а саме міщанина Бернацького. Він оженив ся з донькою Бахчиської, а донька Хшановських попала в хоробу, подібну до бжевільства. Хшановські принесли доньчину хоробу чарам Бахчиської і зі свого боку взяли ся чарувати її зятя. Вони хвалили ся перед

*) Тамже, ч. 46.

знайомими, що ручать за те, що новоженці не поживуть разом довше над три тижні, і пробували засилати Бернацькому якісь чарівницькі пироги, які зрештою не дійшли до адресата*).

В 1713 р. розбидано в тім самім магістраті справу вояка Матвія Риковського і міщанки Маринки Дубеняцької. Жінка Риковського була заздрісна за свого чоловіка і підозріваючи Дубеняцьку, що вона приворожила до себе її чоловіка, приневолила його внести жалобу до магістрату. Суд не знайшов доказів на жалобу, але приказав Дубеняцькій зложити заперечну присягу і видав резолюцію, що як вона буде прилапана на чарах, або на любовних зносинах із Риковським, буде вибита при стовпі і вигнана з города. (Таку кару визначувано звичайно за розпусне життя)**).

В 1716 р. арештовано в Камінці в домі вірменського війта жебрачку Марину, при якій знайдено яквись підозрений вузлик. У ньому були завязані: жменя пороху, кавалочки костий і чоловічий зуб, признаний чомусь зубом мерця. Обжалувана зізнала при слідстві, що вона ночу-

*) Тамже, ч. 14.

**) Тамже, ч. 16.

вала в домі міщанина Павла Сьвятовича, де звернула ся до неї дівчина з просьбою дати їй який таємний лік, аби могла вийти за муж. Обжалувана бажаючи дістати нагороду, похвалила ся, що вона знає такий лік, тому й завязала в платок згадані предмети і пішла з ними до дому вірменського вінта. Магістратський суд признав поступок обжалуваної дуже підозреним, тому постановив узяти її на тортури, щоб дізнати ся про правдиве значінє знайдених предметів*).

В 1731 р. розбірано в барській замку таку справу між шляхтичами Гольчинським і Новосельським. Новосельський хвалив ся перед сусідами, що якби жінка Гольчинського жила в однім селі з ним, то він мав би певно з нею любовні зносини, а чоловік не знав би нічого, бо він напоїв би його відваром чемериці з відомими йому приправами. Випивши таку мішанину муж втрапляє можливість слідити за поведенєм жінки. Коли ті слова донесли ся до Гольчинського, він при стрічі порубав шаблею Новосельського. Замковий суд засудив Гольчинського на кошти лічення противника, а Новосельського за не-

*) Там же, 22.

відповідні перехвалки на кару 15 гривень у користь замка*).

В 1749 р. переслухувано в камінецькім гродськім суді парубка Андрія, обжалуваного за незаконні зносини зі шляхтянкою Ружковською. Обжалуваній зізнав, що він дійсно зносився з Ружковською кілька літ, пробував відпекати ся від неї, утікав із її дому десять раз, але вона ріжними способами приневолювала його вертати назад. Для того вона по кожній його втеці звертала ся до чарів, які робила близька до неї жінка Явдоха. Чариті були такі: вона трясла плотом, сипала горяче вугля і бігала гола довкола дому; потім пересипала вугле на власну сорочку і прикривала горшком. Коли сорочка не займала ся, то се було знаком, що Андрій верне до дому. Раз він не хотів вертати і відпокутував за те тяжкою хворобою**).

В 1746 р. розбірано в кременецькім магістраті справу міщанина Зяневича і його жінки та його тестя Сави Нестеренка. При зізнанях показало ся, що жінка Нестеренка приневолила доньку силою віддати ся за Зяневича в 10 році життя. Підріши, вона забажала розійти

*) Тамже, ч. 35.

***) Тамже, ч. 66.

ся з чоловіком і для того звертала ся до чарів. Муж жалував ся, що вона насипала йому в чоботи якісь любощі. Обжалувана не заперечувала факту, лише поясняла, що то був нешкідливий порошок, який лише мав розбудити в чоловіці відразу до неї. Магістрат признав себе некомпетентним до рішення справв і відіслав сторону до консисторського суду*).

Так само приписувано чарам корисний або шкідливий вплив і на стан господарства та добробуту. Наслідком розширеного забобону кожду невдачу в господарстві, як неврожай, довгу посуху, пошесть на худобу і т. в. приписувано чарам. уживаним ворогами зі злобним наміром. Ось кілька прикладів, що свідчать про розширення сього забобона.

В 1743 р. розбірано в магістраті города Оляки справу міщанина Єремія Максимовича проти городского голова, Петра Шепельського. Справа була така: Максимович був давнійше підмайстром у Шепельського; ставши майстром, він оженив ся і завів власну господарку. Мабуть наслідком конкуренції в ремеслі між ним і його давним господарем вивязали ся ворожі відносини. Шепельський відбивав

*) Тамже, ч. 56.

робітників у Максимовича, наносив побої його слугам і підмайстрам, а навіть стріляв до них. Максимович приймав до себе також слуг і робітників, прогнаних Шенельським. Між пншми він приймив служницю Агрініну, карану навіть арештом на жадане Шенельського. Від тої пори Максимович почав завважувати постійні проби, як він думав, очарувати його дім. Під його вікна і на подвірє підкидав хтось підозрені предмети: погаслі лампи, зіле, кусники каменя з печ, ріг наповнений вуглем і шерстю і ин. Максимович надіав ся кожного часу негаданого нещастя, а нова служниця піддержувала його в тій думці. В кінці він постановив зробити в ночі разом із жінкою засідку. Жінка зловила дійсно якусь жєнщину, що йшла вулицєю біля дому. Спійману ввели до хати. То була слуга Шенельського, вислана господарем шукати дитини, що втікла. Поки її вишуквали і обшукували, Шенельські дізнали ся про те. Вони узброїли свою челядь, вірвали ся в дім Максимовича, побили і поранили господаря і його домашніх та забрали служницю. Максимович жалував ся в судї за нічний напад із оружем на його дім, за що по магдебурському праву належала ся кара смерти, і за чарівництво на шко-

ду його дому. Магістрат розділив обі справи і признавши себе компетентним до розбору карної справи, полишив справу чарів делегатам духовного суду, визначеним для того олицькою капітулою. Останній переслухавши свідків і розібравши всі докази, піддавав кожду обставину докладному обсудови. Проти Шепельських були такі докази: давна їх служниця Агрипіна зізнала, що Шепельська варила в її присутности якісь трави і прикликала бабу нашептувати таємничі слова над відваром; що иньшими травами вона обкурювала свій дім; що в кінці їй самій приказувала вилвати якісь плинні на перехресних дорогах за городськими воротами. Судді сконфронтували її, вона помішала ся в зізнаннях і на кінці признала ся, що все сказане вона придумала з пімсти за обиду, якої дізнала від Шепельських. Суд усунув її зізнання. Опісля розглянувши річи, кинені в загороду Максимовича, судді хоч і признали, що їх кинено зі злим наміром, але не знайшли підстави приписувати се Шепельському. В кінці на домагане Максимовича зроблено ревізію в домі Шепельських і на шій самої господині знайдено мішочок, в яким була суха трава і якась річ, подібна до кавальчика засохлої землі. Шепельська

заявила, що ту траву привіз її муж із Жовкви, де він дістав її як сьвятість у тамошнім василянськiм монастирі, з гробу сьв. Івана Сучавського, та що вона носила ту траву в часі вагітності побоюючись перонення. Судді розглянули траву і переконали ся, що то була матерника, а земля була вирвана разом із нею. На підставі того признали духовні судді обжалуване за чари безпідставним, що зчинило ся через бабські силетні та видумки. Для оправданя Шелельських приказано їм відирисягти ся в присутності пятьох почесних сьвідків*).

В 1714 р. летичівський магістрат дістав письмо від мельника Івана Боровського з просьбою, прочитати його на повній раді магістрату. Боровський домагав ся від города належної йому суми, загрожуючи, що коли його не заспокоять, він звернеть ся до відомих йому таємних способів; він запевнював, що може знищити городські греблі і млини та що летичівські міщани повинні молити Господа за нього і приносити жертви до церкви, що він будучи в городськiм млині, не діткнув ся рукою каменя, з чого вийшли

*) Тамже. ч. 51—54.

би злі наслідки для города. Магістрат так налякав ся того письма, що зараз зацягнув його в іродські книги*).

Коли була довго посуха, загальна думка приписувала те нещастє злим намірам жінок чарівниць. Звычайно вишукували винуватих прв помочи так званого павлення відьми. Як сам забобон, так і спосіб вишукування винних були не місцевого походження. В тогочасних французьких і німецьких процесах знаходимо те саме віруванє, з тим самим ритуалом розелїду, схожим із нашими процесами аж до найменших подробиць. На потвердженє занесеня того звичаю з заходу ми вкажемо на ту обставину, що в обох надябаних нами процесах ініціатива павлення належать до осіб шляхецького стану.

У князї дубенського магістрату знаходимо під 1711 р. замітку про те, що завідатель того маєтку, шляхтич Федір Ковнацький, покликуючись на старі звичаї, зажадав від магістрату, аби він випробував водою міщанок підозрених Ковнацьким у наведеню посухи. Десять із угазаних жінок арештовано тому, що вони не тонули в часї павлення; магістрат увіль-

*) Тамже, ч. 17.

нив їх одначе опісля за порукою на просьбу їх мужів*).

Далеко докладвійше описано павлене відьми в кивзі іродській камінецькій під 1709 роком. В часі посухи, що навістивла тоді Поділе, властители села Підфиліня, шляхтичі Дружковські, Нагурські, Локучевські і Рудняські нараджували ся над тим, що робити для усуненя нещастя. Дружковський настоював на тім, що посуху викликали зі злим наміром чарівниці. Для першої проби наказано тому селянкам носити ведрами воду з ріки Збруча через поля і поливати нею хрест, що стояв коло дороги в значнім віддаленю від ріки. Всі селянки сповнили приказ, тому підозріне було відвернене від них. Для тих, що нараджували ся, стало ясно, що дещо задержує одна зі шляхтянок. Дружковський був винен своїй сусідці Яворській значну суму грошей. Два роки вже ухиляв ся він від сплати довгу, через що Яворська сильно переслідувала його. Тепер він переконав своїх сусідів, що власне Яворська викликала посуху. По спільній нараді пороблено на березі Збруча потрібні приготования, скликано на те місце всіх жителів села і прикликано Яворську.

* Тамже, ч. 15.

Коли вона прийшла, то на приказ Дружковського кинули ся на неї селяни, розділи до гола і звязали окремим способом, установленим для такого роду проб (великий палець правої руки привязували до великого пальця лівої ноги і так само ліву руку до правої ноги). Потім протягнуто попід звязані члени вужевку і почато Яворську на бльоку підтягати в гору та опускати в ріку. Тому що вона тонула при тім, була признана невинною*).

Зрештою здержанє дощу не було одним способом пошкодити засівам при помочи чарів. Не меншу шкоду, по загальному переконаню, приносили так звані закрутки (жмут пшениці посеред ниви, скрученї в узол). Так приміром у селі Мошках коло Овруча в 1723 р. посуджував шляхтич Ілля Духовський шляхтянок Любу і Анастасію Мошковських, що вони займають ся чарами і роблять закрутки. Коли-ж закрутка появила ся на ниві Нікона Мошковського, то Духовський узяв ся відворожувати її, і при тім здібавши Любу Мошковську, ударив її так сильно в груди на відліть, що вона аж упала на землю**).

*) Пор. книгу гродську камінецьку, ч. 4021, карт. 311 і ч. 4022, карт. 3.

***) Пор. книгу овруцьку гродську, ч. 3227, карт. 556.

В 1718 р. жалували ся в овруцькім гродеськім суді шляхтичі Немержицькі на своїх сусідів шляхтичів Верповеських і Ярмолинських за те, що вони „очарували і позакручували яру пшеницю позовників“ *).

Крім засївів можна було пошкодити чарамн і всім иньшим галузям господарства. Так приміром під 1710 р. записана в магістратських книгах города Вишви справа обжалуваня міщанином Данилом Олефировичем жінки міщанина Микити Веремейчука за те, що вона володіє секретом здержуваня росту ярви. Неврожай капусти в своїм огороді приписував Олефирович тій обставині, що попри той огород переходила часто обжалувана. Суд признав обжалуване несправедливим і приказав Олефировичови перепросити обжалувану**).

В 1700 р. внесли до гродеського луцького суду шляхтичі Порванецькі і иньші особи жалобу на шляхтичів Березницьких і їх кривих за ріжні кривди і образи. Між иньшим жалували ся Порванецькі, що Березницькі очарували їх стадо овець,

*) Архивъ Юго-Западной Россіи, ч. 4, т. I, ст. 388.

***) Антоновичъ, Колдовство, прил. ч. 10.

попривязувавши вівцям до ший кінські кости. Незадоволені тим Березницькі відмовили свою кріпачку Федонику, підозрівану селянами за чарівництво, аби пошкодила позовникам. Федоніха хвалилася публично, що пошкодить Порванецьким і почала їх очаровувати якимись вузликами, обливала водою дорогу на їх власності і ходила без дозволу до їх пасіки. Позовники завважали, що від тої пори почали гинути у них коні, худоба й дріб, а пасіка перестала приносити дохід. Вони не дістали з неї ні роїв, ні меду*).

В 1711 р. жалували ся в камінецькім гродеськім суді шляхтичі Стеблевські на селянина Івана Короваша за те, що наслідком виполошених ним заклинань у них згнівув кінь**).

В 1708 р. розбірано в камінецькім магістраті справу міщанина Олександра Божкевича, обжалуваного міщанином Стефаном Жульниченном, буцім він знає таємний спосіб, яким псує шкіри. Ся поголобка про Божкевича розширила ся не лиш у Камінці, але й у сусіднім Жванці. Магістратський суд признав обжалу-

*) Там же, ч. 2.

**) Пор. книгу гродеську камінецьку, ч. 3022. карт. 300.

ване неоправданим, засудив Жульниченка на грошеву кару і на арешт за клевету, наказав йому публично перепросити Божкевича та заборонив усім жителям загалом повторяти подібні поголоски про знахарство Божкевича під загрозою грошевої кари й арешту*).

Тепер наведемо кілька фактів про уживане чарів на користь господарства. В тім напрямі маємо свідощтва про уживане чарів ремесниками для розширення своїх доходів і позискання замовлень. Так у 1704 р. відбув ся процес у Камінці між майстром ткачем Іваном Затвардзяловичем і його підмайстром Василем Фіялковським із причини неточности в виплаті. Підчас розправи заявив підмайстер, що його господар нелугував ся чарами для розширення практики. Майстер знов зі свого боку почав закидати Фіялковському, що він давав йому поради і способи до чарів. Із зізнань свідків вияснили ся обставини справи, при чім показало ся, що майже всі майстри звертали ся до тайних способів для збільшення своїх зарібків. Способи були дуже ріжнородні. Найважнійше місце між ними займав кусник шнура від

*) Книга камінецького маістр. ч. 4440, карт 450 і 457.

дзвонів на дзвінниці. Коли Фіялковський учив ся ще ткацтва, завважав, що його господня діставши такий кусник, обкурювала ним варстат пришептуючи щось. Коли в нового господаря забракло було роботи, він порадив йому сей спосіб і на його просьбу відрізав кусник шнурка на дзвінниці. Та слів для зашептуння він не знав, тому й спосіб не показав ся добрим. Затвардзялович ужив тоді вньшого способу; він приніс із церкви антвдору, намочив її у сьвяченій воді і обкропив нею варстат. Коли не вважаючи на те роботи таки не було, він позабивав у щіляни варстату пасмики з того шнура, яким підкурював, а в кінці прикликав на поміч славу зі знахарства бабу Микитиху. Та обдарувала його якимось чорним порошком і порадила насипати його в холяви, при чім приговорювала: „Нехай до вас усьо добре привертає ся“. Запевнений про хосенність сього способу, майстер похвалив ся своїм товаришам. Один із них, Телицький, побіг зараз до Микитихи просити для себе такого добра; другий, Желиховський, сказав, що він його не потребує, бо він знає ліпший спосіб, який порадила йому мудрійша баба від Микитихи. Микитиха заявила в суді, що вона дає дійсно майстрам відомий їй порошок, від ужи-

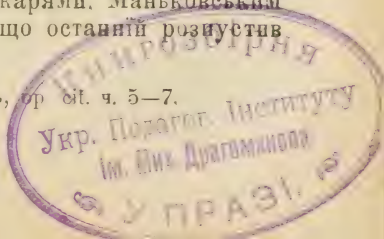
ваня якого змагають ся замовлення, але він не може принести ніякої шкоди. Суд признав більшість обвинувачень негідними уваге, але опираючись на зізнання майстрів, за кару, що вони послуговували ся „бабськими забобонами“ та віруваннями, постановив: Затвардзяловича усунути від обовязку цехмайстра до найблизших виборів; Телицькому і Желиховському займати на цехових сходинах останні міся і сповняти цехові порученя також до найблизших виборів. Всі три повинні надто, відповідно до конфесії, дарувати до костела або церкви певну скількість воску*).

В 1707 р. внесли до камінецького магістрату жалобу братчки церкви св. Николая на вдову Гапку з Острога за те, що вона замовивши в церкві богослуженє, казала підчас нього своему синові відтяти на дзвінниці кілька кусників шнурка. Хлопця зловив на місці проступка ученик братської школи і братство зажадало розелїду справи**).

В 1717 р. відбув ся у Камінці процес між двома шинкарями. Маньковським і Колецьким за те, що останній розиуєств

*) Антоновичь, ср. сіт. ч. 5—7.

***) Тамже, ч. 8.



поголовку про жінку Маньковського, буцім то вона зваблює до себе людей через те, що держить у шинку роздобувий нею у ката кусник шнурка, на яким вішали злочинця. Вона буцім то радила Колецькому уживати також такого способу. Суд признав сю поголовку клеветою і засудив Колецького на арешт і на кару зложеня 12 фунтів воску у маїстратській каплиці*).

Крім прибутку в господарстві і ремеслі чари могли принести користь і в ріжнородних шдирвемствах та зискати ласку осіб, якої потребували ті, що удавали ся до помочи чарів. Не рідко слуги та кріпаки звертали ся до чарів для позисканя првхильности панів, але їх обчисленя майже все минали ся з цілею. Майже у всіх процесах, вичислюваних до тепер, бачимо, що маїстратські суди, які розбірали обжалуваня за чари, відносили ся до таких обжалувань мягко і поблажливо. Маїстратські урядники старали ся або угодово покінчити справу, або легкими карами та арештами запобігти шкоді, що могла по їх думці вийти від чарів. Та в зовсім нинше положенє вони попадали годі, коли позовником виступав шлях-

* Тамже, ч. 25—26.

тнич. дідич. Шляхтичі, представителі тодішньої інтелігенції, гляділи на чари не як на просте пристосоване знаня тайн природи, але приписували йому далеко поважнійше, антирелігійне значіне. Побоюючись сільно чутливої шкоди від чарів, вони домагали ся, аби маїстрати пристосовували до обжалуваних ними осіб усю строгість маїдебурського кодексу, замісь звичаєвого права, основаного на народніх поглядах на чари. Ось взірець процесу, веденого серед подібних умов.

В 1730 р. обжалував у кременецькім маїстраті дідич Лука Малинський свою кріпачку Мотруну Церісту за чари, домагаючись, аби з нею поступлено по всій строгости закона. Пять свідків одно сільчан зізнало, що Мотруна сказала в їх присутности такі слова: „Я маю вже нано в своїх руках; коби мені ще вдало ся позискати прихильнієть пана, то я бояла би ся тоді лиш одного Бога“. Надто зізнали два свідки, що обжалувана в супереччі з ними відгрожувала ся їм ось як: „Тоді твої відносини поправлять ся і повіддаєш свої доньки, як виросте тобі на долони волосє. Ти будеш такий бідний і голій, як гола твоя долоня“. Обжаловану переслухали в маїстраті. При переслуханю вона сказала: „Я спускаю ся

на Господа Бога, на пана і на паню; аби місяць сьвітив на до мною, а зьвізди колом побю. Чи я признаю ся, чи ні, однаково, я все мушу згинути“. Суд признав таке зізнанє недостаточним і стосуючысь до параграфів магдебурського права, віддав обжалувану на тортури. Три рази розтягали їй члени бльоками й шнурами, три рази прикладали до неї розжарене зелізо, вона запевнювала постійно, що не знає ніяких чарів та що її обжалувано на підставі сплетень, рознесених її сусідкою Корнцою. Суд розглянувши зізнанє, не вважаючи на заперечуваня обжалуваної, опер свій присуд виключно на зізнанях сьвідків і приложивши до неї всю строгість магдебурського кодексу, засудив її на смерть, головно за погрози звернені до дідичів*).

В процесї, згадуванім уже више, в яким обжалувано селянку Анастазію Іваниху за чарв, між иньшим закидаю їй, що вона порадила якомусь служї Нїмцевн спосіб для позисканя првхильности його пана. Обжалувана признала ся, що дійсно на просьбу Нїмця дала йому три корінці зїля званого „ручкою пресьвятої Богородиці“ з порадою, щоб він умивав ся ним, відмовляючи молитву до Богородиці. При тім дала йому землю

*.) Тамже, ч. 34.

з під того з'їля, примовляючи при тім:
„Так як усі ми любимо божі дари, що
виростають із тої землі, так най усі нами
люблять тебе і показують тобі свою ласку“.
Засуд у тій справі не заховав ся нам*).

В 1733 р. засудив каптуровий суд
подільського воєводства 8 селян за розбій.
При розправі виявило ся між иньшим,
що обжалувані вибираючись на розбій про-
бували забезпечити поведжене свого під-
приємства чарамн. Між засудженими були
три брати: Семен, Іван і Микола, яких
мати, знаючи про задуманий ними похід,
вимовляла перед тим над ними якісь таєм-
ничі заговори, що мали забезпечити їх
підприємство**).

В 1749 р. переслухано в камінецькім
гродськім суді сімох селян і одного шлях-
тича з села Пудловець, обвинувачених за
те, що без відома двора викопали на
землях села скарб. Із зізнань показало ся,
що обвинувачені не знайшли скарбу, хоч
дуже пильно шукали за ним чотиря неділі.
Бажаючи підпомогти своїй справі, вони
звертали ся навіть до чарів. Ціла справа
представляєть ся так на підставі зложе-

*) Тамже, ч. 61.

***) Тамже, ч. 39.

них зізнань: Два селяни вертаючи нічю з церкви, побачили падучий аероліт. Вони висували з того, що то горять гроші, і заарештувавши кількох сусідів вибрали ся відкопувати скарб. Попрацювавши кілька ночей потрапили на тверду поверхню, якою була камінна плита, та поки відчистили плиту від землі, плита щезла. Тоді постановили шукати помочи й пояснення справи у ворожки. Один із них поїхав до сусіднього села Пораївки і зайшов до знахарки. Увійшовши до хати зажадав, аби ворожка знадала, в якій справі він приїхав. Ворожка виляляла віск і заявила, що йому трапило ся нещасте в господарці. Селянин мовчав. Тоді ворожка виляляла другий раз віск і розглянувши його уважно заявила, що розходять ся про розшуканє скарбу; що гроші дійсно закопані в тім місці в мідянім кітлі, але лежать трохи далі на захід від викопаної ями; що треба копати далі і тоді по черзі покажуть ся в землі великий камінь, потім грузь, потім чорні черепки, а в кінці гроші; що гроші належить виїмати на повні місяця, нічю, по тім, як у друге заціють коготи. Підбадьорені тими подрібними ввазівками, шукачі скарбу копали далі яму по ночах цілі чотири неділі, але крім обпалених

цегол та черепків із горшків не знайшли нічого. Огонь, який вони розпалювали свдячи в ямі, звернув на себе увагу сусідів, які зі свого боку прийняли його за полум'я горючих грошів. Незалежно від перших шукачів скарбу зложила ся друга компанія і почала копати яму недалеко від них. Нарешті економія дізнала ся про ті підприємства і арештувала обі компанії. Із зізнань старих людей показало ся, що на місці, де копано, була колись давно занехана цегольня; завдяки віруванню і подрібним в азівкам ворожки шукачі скарбу потратили багато праці і часу та пещали ще під слідство і арешт*).

Не менше пристосоване, як у господарстві, мали чари і в юридичній практиці того часу. До них звертали ся не лиш аби викрити винуватця, але й аби укрити проступок. При помочі чарів можна було, як думали, не лише приневолити свідка, аби свідчив по бажанню в суді, але й відвернути почуте болю в часі тортур. В інших випадках судді і виконавці засудів повинні були вважати, аби винні й обжалувані не нарушували потайними способами нормального перебігу юридичного процесу. Коли притрафляла ся кра-

*) Тамже, ч. 64—64.

дїж і не було кого обвинуватити за неї тоді послугували ся чарами, аби віднайти злодія. Так на приклад із справи, розбіраної в камінецькій маїстратї 1710 р. довідуємо ся про такі подробиці: У маїстратського радного Станїслава Сьвятовича пропав таріль; він підозрївав за крадїж свою слугу, міщанку Костецьку; остання, бажаючи очистити себе від підозрїня, стала постити в недїлі, переконана, що через те викрветь ся злодій. Тим часом захорувала жінка Сьвятовича і вмерла; тоді Сьвятович обжалував перед судом Костецьку за спричинене смерти його жінці, твердячи, що вона постячи в недїлі правдоподїбно задумала „безголове“ його жінці*).

В 1717 р. розбірано в камінецькій маїстратї справу взаїмної образи між щїщанками Фарановською і Фуркевичевою між иньшим за те, що Фарановська розпустила неправдиві вїсти про противницю по тїм, як її прикликувано до дому для вороження. Вона при помочи перемїрення води мала вгадати, хто вкрав хустку Фуркевичевої, але замість бажаної вказівки розпустила поголоску, що в домі

*) Книга камінецького маїстр. ч. 4440, карт. 521.

Фурикевича дієть ся щось недобре тому, що підчас перемірюваня води вона бухнула полум'ям*).

В 1738 р. розбрав барський замковий суд жалобу шляхтича Василевського на шляхтича Скоржевського: Василевський запевнював, що пропалу у нього конину украв Скоржевський і на доказ предложив свідощтво, видане знахарем, або „фальшивим пророком“, як його називає документ. Суд оправдав Скоржевського, а Василевського засудив на 2¹/₂ гривни каря за те, що шукав помочи у знахаря та кланяв ся чужим богам**).

В 1740 р. був у городі Олиці пожар. За підпал обжалувано ковалів по вказівкам знахарки і ті ледви змогли оправдати ся. Зі справи видно, що та сама ворожка давала інформації в справі вишуканя винуватців крадіжи, що притрафила ся тамже***).

В тім самім городі притрафила ся два роки пізнійше значна крадіж у домі міщанина Павла Савоновича. Для викритя винних він звернув ся до ворожки, міщанки Казанихи, а та сказала, що крадіжи

*), Антоновичъ, оп. сіт. ч. 24.

**), Тамже, ч. 43.

***), Тамже, ч. 45.

допустила ся його жінка й її брат, Григорій Чайковський. Справа пішла перед магістратський суд, який оправдав обвинених, а Савоневича засудив на тиждень арешту за те, що ходив до ворожки. Ворожка була засуджена за фальшиві інформації на 50 буків*).

В 1719 р. камінецький магістрат підозріваючи у ворожбитстві попадю з села Устечка, засудив її на тортури з наміром, здавити безнастанні випадки в тім селі злодійства, розбоїв і чарівництва**).

В 1710 р. вніс був до луцького гродського суду жалобу димерський староста Петро Лоско на свого слугу Франца Рогозинського за те, що той украв у Лоска 800 червінців і потім ходив до ворожбитів, бажаючи укрити свій проступок***).

В 1736 р. розбирав замковий барський суд справу шляхтича Самійла Галузинського, який закидав селянинови Трохимови Лукашенкови крадіж вола у себе. На доказ привів позовник свідка, шляхтича Андрія Сохацького; та Сохацький зложив суперечні зізнання, а в кінці признав ся, що Галузинський підкупив його,

*) Тамже. ч. 48.

***) Тамже, ч. 29.

***) Тамже, ч. 14.

абн свідчив фальшиво. Тоді Галузинський заявив судови, що обжалуваний Лукашенко разом зі своєю тещею очарували Сохацького і приневолили його скласти непевні та фальшиві зізнання перед судом на шкоду позовника. Суд розібравши справу оправдав Лукашенка, а Галузинського засудив на кару за фальшиве обжалуване, при чім лишив йому право доходити страт на Сохацькім*).

В 1724 р. приставив до камінецького магістрату дідич Верещатинський свого кріпака, Василя Гуцула з домаганем, узяти його на тортури, бо він підозріває його за крадіж коней та волів і за зношення з опришками. Підчас тортур обжалуваний не показував ні при розтяганю членів, ні при запіканю огнем звичайних признаков болю. Він не признав ся ні до чого і підчас тортур був спокійний, не стогнав і не кричав. Суд засудив його одначе на смерть на тій підставі, що дідич із пятьма иньшими шляхтичами ствердив присягою своє підозрінє. Брак признаня обжалуваного поясняв магістрат тим, що він безсумнівно мав при собі чари та наслідком того підчас тортур „прояв-

*) Тамже, ч 42.

ляв завзятість і терпливість, незвичайні для людського тіла“.*)

Коли звернемо увагу на предмети і на самі способи чарів, то переконаємося, що тайна сила припускаєть ся в таких предметах, або в таких ділах, які вражали фантазію незвичайністю, рідкістю або дивацтвом форми, то знов у предметах та ділах звичайних, які одначе набирали тайної сили від злученя з иньшими предметами та ділами, незвичайними в буденнім життю, від уживаня для таких цілей, для яких предмети по сьому призначеню не могли служити, або в кінці від сповнюваня над ним хочби звичайних діл, але в відворотнім порядку. При тім кождий предмет або діло, яких значіне або прикмети не були в повні зрозумілі і відомі, давали причину до підозрінь про їх тайне значіне. Чим менше було реального знаня, а заразом чим менше розслідженых предметів, тим ширший круг отвиврав ся для містичных гіпотез і підозрінь. Для всіх було очевидне, що різні зела місцевої фльори визначають ся лічничими або шкідливим прикметами. Та розлід тих прикмет не підлягав критичному опрацю-

*) Архивъ Юго-Западной Россіи, ч V, т. 1, ст. 302.

ваню. Про них довідували ся лише повільною, випадковою, емпіричною дорогою. Зібравши трохи даних у тім напрямі, припускали царину невідомого далеко шириною, як вона була в самій річці, і тому то зела давали улюблене поле. на яким знахарі шукали корисних і шкідливих прикмет для своєї штуки. Суспільство гляділо на ростивне царство як на багатий запас утаєних засобів, і тому кожде уживане зел уважало дуже серйозним цілючим або ворожим собі ліком.

Зел уживано з чарівничими намірами в найріжнородніших формах : сьвіжі, товчені, сушені, а найчастійше у відварі. Відвар призначувано на п'ять, на кушіль, а найчастійше для таємничого обливання, підливання і переливання. Тому що обливати не можна було нікого проти його волі і небезпечно, то для того уживано ріжних хитрощів : обливали дану особу підчас сну або в безпам'ятно-п'янім стані, або ще частійше переливали їй дорогу, припускаючи, що той спосіб викличе наслідок, коли чоловік або звір перейдуть через переляте місце. В дійсности узнані або здогадні прикмети зел були секретом знахарів. У більшости випадків вони не називали того зіля, якого уживали. Перед судом уживали вони найчастійше терміну

зілля і лиш у рідких випадках, будучи відповідно у труднім положеню, подавали докладніші поясненя. Між актами, які ми переглядали, лиш чотири рази названі ті зела, яких уживано з лічничною або чарівничною метою. І так: потовчену гірчицю признавано ліком; корінь поливу разом із иньшими найдивачнійшими складниками уживано як лік проти безсонниці; чемериця була знана як річ, що відіймала свідомість і усувала подружню заздрість, і в кінці зілля, зване „ручкою пресьвятої Богородиці“ ношено для позисканя ласки знатних осіб*).

Та крім спеціальних прикмет зел подибуємо вказівки на віруваня, що загалом із цвѣтом зела могла хвороба переносити ся від одної особи до другої і тому вважано небезпечним брати або давати цвѣти незнаним особам**).

З поміж звіврів признавано відповідними для чарів або такі, що звичайно викликають відразу своїм зверхнім виглядом, або такі, над якими переведено незвичайні чинности. Вірувано приміром, що вийде особлива шкода, коли під голову сплячого підложить ся жабу в глиняній

*) Антоновичъ, op. cit. ч. 35, 38 і 61.

***) Тамже, ч. 67.

посудни; не менше шкідною вважала ся шкіра змії, скинена весною підчас лінення. Смерть могла вийти від курки, коли вона на приказ ворожки піяла замість когута під чийм вікном; зчищене kota шкодило в кінці здоровлю його властителя*).

Деякі часті домашніх звірів служили також до чарів, пр. рік служив для поміщування найрізномордніших шкідних предметів, які бажано підкинути на подвір'є сусіда. Лайном худоби замазувано рот упиря перед спаленем, як се бачимо у справі про спаленє Матковського**).

Особливу силу приписували деяким металям. Золото првміром, мабуть силою своєї цінности входило в склад лічних препаратів. Зелізо уважано символом сили і заковувано під порогом дому, аби надати зелізну силу здоровлю доматорів. В основі того віруваня лежало те саме переконанє, що й при переливаню дороги.

Води уживано в найрізномордніших випадках. При ужитю звісних заговорів вона служила для всіх форм обливань, так само як відвари з зел. Та крім того мала вона й спеціальне значінє. Водю лічили від переполоху, перелвваючи ту

*) Тамже, ч. 18, 19, 21, 58.

***) Тамже, ч. 51, 53, 55.

хоробу разом із водою на пса. Окремими способами перемірювання води пізнавано злодія. В кінці вода служила одним способом для перерваня посухи. Для того поливали водою з ріки вридорожні хрести і в ній плавали відьом як вище вказано*).

Сам чоловік, члени його тіла, пожива, наптки, одіж і всі домашні предмети представляли також багатий матеріал для чарів.

Обрізане волосє і нігті могли служити як для виліченя, так і для спровадження хороби. Ми бачили, що для першої ціли обрізували хорому нігті, витинали кілька пасмиків волося і з ріжними пньшими річами забивали в одвірки дверей осиковими кілками. Підкидуване відрізаного волося, особливо під подушку, уважано дуже шкідливим для здоровля. Зубів і загалом костей мерця уживано для прискішеня замужя**).

Земля, виїмлена з сліду чоловічого, могла служити також до тої ціли. Хоч могла уживати ся і для пньших, дуже шкідливих намірів. У кінці всі части людського тіла підпадали при ліченю під окремі

*) Тамже, ч. 15, 24, 59, 60.

***) Тамже, ч. 19, 22.

містичні способи, при чім переважно переважувало їх червоними нитками і тасьмами зі спеціальними заговорами та зашептуннями.

Всі майже річи, уживані за поживу або напиться, служили предметами чарів, хоч не самі собою, але як найліпший спосіб для того, аби приневолити кого зажити примішаний до їди або напиться якийсь знахарський предмет. Із наведених актів бачимо, що знахарські предмети домішувало до борщу, пирогів, мук, пшона, маку, яєць і в. *)

Щонадто уживано інколи предметів поживи самих для себе до чарівництва, але в такому випадку той, що послугувався ними, не чинив, що вони будуть спожиті, а навпаки, надавав їм найоригінальніші призначення. Так приміром колач, виліплений з сирого тіста і повішений на дереві, наводив страх на владителя саду і члени маістрату вважали потрібним особисто оглянути його. Не менше страшним уважало пиво, коли його виливало по кроплі через ніж при відповідних заговорах.

З цитованого оповідання про обливане частин тіла сирваткою бачимо, яку містичну

*) Там же, ч. 4, 27, 58.

силу приписувано злобному уживанню предметів поживи*).

Меньше подибуємо вказівок про уживане частий одежі до чарів. У всякім разі відірване кусника одежі уважано підозреним чином. При розборі одної справи про чари немаловажну роль відіграли слова свідка про те, що обжалувана відрізувала колись у позовниці кусник пояса**).

Ремесники для поправки своїх справ сипали порох у холяву***).

Зпоміж предметів домашнього побуту ми вже бачили значіне, надаване виткам при ліченю хвороби. В звязку з тим стояло й знахарське значіне веретена. В 1742 р. була обжалувана в дубенськiм магістраті за чари Параска Янушевська через те, що прийшовши до церкви в день Маккавеїв, згідно зі звичаєм, — сьвятити зіле, всунула в нього веретено, перевязане червоною лентою. Магістрат зажадав від неї пояснення значіня веретена, але Янушевська налякавши ся слідства щезла з города і не могла бути приставлена до суду****).

*), Тамже, ч. 28, 33.

**), Тамже, ч. 28.

***), Тамже, ч. 5—7.

****) Тамже, ч. 50.

Велике значінє для чарів мав шнурок загалом, а особливо такий, що служив для спеціальної ціли. Ми бачимо, як ремісники уважали дуже корисною річею для позисканя більшого числа замовлень забиванє шматочків шнура в щілини своїх варстатів, при чім пробували дістати або шнурок від дзвона на дзвінницї, або той, на яким вішано злочинця*).

Потрясанє шнурком уважано загалом чимось шкідливим. В 1710 р. жалував ся в камінецькій магістратї сьвященник Іван Ставицький на жінку сьвященника Бабиженка за те, що остання грозила його жінцї смертю, говорячи: „Попада буде пухнути і її роздує і вона трісне“. Зараз за тим обжалувана почала ходити попри ворота Ставицького і потрясати шнурком, у чім добачував він незаперечні чари**).

Багато родів чарів звязувано з домашнім огнищем. Забиранє з печі вугля і печини (видертих кусників із печі) уважано дуже шкідливим ділом, яке могло принести шкоду здоровлю й господарству, а так само перекидуванє тих предметів із свого подвіря на чуже. Сам огонь служив коли не для чарів, то для ворож-

*) Тамже, ч. 5—8 і 25—26.

***) Тамже, ч. 11.

битства. При помочи огню пробувано віднаходити злодія, а розжареним вуглем ворожено про поворот милої особи*).

Ще дітям предметом для ворожби уважано віск. Його топили, виливали на воду і вдвлювали ся в припадкові його закарлючки, силкуючись вивести з того вказівку, як поступити в початій справі. Сей спосіб оповіджений докладно в цитованій справі про відкопуване скарбу**).

Смолу і деготь, мабуть наслідком завважаних дезінфекційних прикмет, уважано спеціфічними предметами, кінцевими при паленю ушпів. Ми бачили, що одному з них перед смертю завязали очі шматою, намоченою в смолі, а другого спалили в бочці зі смолою***).

В кінці між предметами домашнього побуту важне значіне приписувано сьмітю. Не рідко вивязували ся процеси за викпдуване сьмітя в чужу загороду, причім приписувано все тій чинности містичне значіне і виновникови приписувано намір очарованя сусіда****).

*) Тамже, ч. 24, 51, 53, 66,

***) Тамже, ч. 64.

****) Тамже, ч. 55.

*****) Тамже, ч. 23, 36.

Навіть вповнюване релігійних обрядів могло, як думали, обернутися в дуже шкідливий предмет для чарів, коли ті обряди сповнювано серед ненормальних умов. Такі чари уважано найнебезпечнішими і в загальному переконанню вони потягали за собою смерть тої особи, на безголове якої були задумані. До таких способів зачислявано отсі чинності: Коли хто ставив у церкві перед образом свічку, задумавши на душу другого, і обертав її полум'ям у долину. Так само можна було причинити шкоду ворогові через піст на його безголове; в такому випадку належало постити в скромний день і переважно в неділю. Загалом смертносну силу приписувано проклятю, особливо коли його повторювано уперто і часто*).

В кінці кожда чинність, що виглядала дивно, безцільно, або звертала на себе загальну увагу, хочби в дійсності зовсім невинна, будила підозріне про чарівництво, а іноді й цілковите переконане про нього. Таким було приміром віруване в злобне значіне для засівів закрукток, у чарівництво жінок, коли вони

*) Тамже, ч. 41.

виходили нічю з дому розібрані, а на-
віть коли являли ся нічю на вулиці
і т. п.

Розуміть ся, всі перечислені пред-
мети і чинности рідко могли принести
користь або шкоду самі собою. Для на-
дання їм таємної сили треба було знати
формули окремих заговорів, заклинань
і зашептувань, які могли звернути силу
даного предмету або чинности до тої
ціли, до якої стремів той, що уживав їх.
Очевидно тих формул не виявлювано в
суді; зрештою з кількох здібаних взір-
ців можна судити, що вони були доволі
прості і позбавлені всякого містично-релі-
гійного характеру. Заклиначі заявляють
у своїх формулах бажання, аби спосіб
впливав так, або інакше. Уживають також
уподібнень і порівнань, як приміром заклин-
нань при закопуваню заліза під порогом,
або звертають ся з молитвою до Христа,
Богородиці і святих, або в кінці вимов-
ляють випадкові слова, що не мають
навіть ніякого звязку одно з другим.

О п о в і с т к а.

„Українсько-руська Видавнича Спілка“ видала доси отєї книжки:

У другій серії „Літературно-Науковій Бібліотеці“ вийшли:

Ціна в коронівій вал.

1. М. Грушевський. Б. Хмельницький	0.20	К.
2. Еурцій Руф. Фільотас	0.20	„
3. В. Наумович. Величина звіздяного сьвіта.	0.15	„
4. Панас Мирний. Ловя	0.06	„
5. І. Пулюй. Непропаща сила	0.20	„
6. М. Грушевський. Бех-Аль-Джугур.	0.10	„
7. І. Раковський. Вік нашої землі.	0.10	„
8. А. Чехов. Капитанка	0.15	„
9. М. Драгоманів. Мик. Ів. Костомарів	0.15	„
10. Е. Золя. Напад на млин	0.20	„
11. І. Пулюй. Нові і перемінні звізди	0.15	„
12. Г. Квітка. Маруся	0.50	„
13. М. Левицький. Умова для селян. спіл	0.20	„
14. П. Куліш. Орися.	0.06	„
15. М. Киятяковська. Іван Гус	0.20	„
16. О. Стороженко. Оповідання. I.	0.20	„
17. В. Барвінський. Досліди з поля статист	0.20	„
18. В. Короленко. Ліс шумить	0.20	„
19. І. Франко. Шевченко в польській рев. легенді	0.40	„
20. В. Гіґо. Кльод Іе	0.25	„
21. Е. Еґан. Руські селяни на Угорщині	0.25	„
22. П. Мирний. Дяхий попутав	0.40	„
23. А. Д. Уайт. Розвій географічних поглядів.	0.30	„
24. Ів. Франко. Украдене щасте	0.50	„
25. С. Ефремов. Національне питане в Норвегії	0.30	„
26. П. Ніщинський. Гомерова Іліяда (1 пісня)	0.30	„
27. М. Драгоманів. Два учителі	0.40	„
28. Е. Золя. Повінь	0.30	„
29. С. Томашівський. Київська козаччина 1855 р.	0.10	„
30. П. Ніщинський. Гомерова Іліяда (2 пісня)	0.35	„
31. Т. Масарик. Ідеали гуманности	0.35	„
32. Люкїян. Юпітер у клопотах	0.30	„
33. М. Костомарів. Письмо до ред. „Колокола“	0.20	„

34. М. Гоголь. Вій...	0:40	I
35. І. Раковський. Вулкани	0:20	,
36. Г. Фльобер. Іродіяда	0:30	,
37. О. Терлецький. Москвофіли й народовці	0:30	,
38—39. І. Тургенєв. Ася	0:40	,
40. Л. Боровиковський. Маруся	0:25	,
41—42. Данте Алігері. Пекло, пісня I—X	0:40	,
43—45. В. Олехнович. Раси Європи	0:70	,
46—48. Л. Толстой. Крайцерова соната	0:90	,
49—50. О. Бодянський. Українські казки	0:50	,
51. Е. Золя. Смерть Олівіє Бекайля	0:25	,
52. А. Уайт. Розвій астроном. поглядів	0:45	,
53. П. Ніщинський. Гомерова Іліада (3 пісня)	0:25	,
54. А. Міцкевич. Лист до гал. приятелів	0:45	,
55—56. Л. Толстой. Смерть Івана Іліча	0:55	,
57. В. Брайтенбах. Біольогія в XIX в	0:25	,
58—59. М. Гюрккий. На дні життя	0:70	,
60—61. М. Верн. Біблія, студія	0:40	,
62—63. Г. Кляйст. Маркіза О...	0:40	,
64. М. Карєєв. Фільсофія історії	0:25	,
65—67. Ф. Достоевський. Грач	1:50	,
68. Ш. Сеньобю. Міжнародні революційні партії	0:40	,
69—71. І. Тургенєв. Весняні води	1:30	,
72. А. Д. Уайт. Розвій поглядів на лихву	0:30	,
73—74. П. Кудіш. Українські оповідання	0:90	,
75. Ф. Ляссаль. Про суть конституції	0:30	,
76—77. А. Шаміссо Петро Шлемль	0:70	,
78. М. Драгоманів. Літ.-сусп. партії в Галичині	0:40	,
79. Д. Мордовець. Оповідання	0:60	,
80. О. Кониський. Листи про Ірландію	0:45	,
81—82. І. Левницький. Гумерески	0:75	,
83. Ю. Візнєр. Житє рослин у морі	0:15	,
84—85. П. Ніщинський. Гомерова Іліада. IV—VI	0:80	,
86. В. Антонович. Поль.-українські відносини	0:40	,
87. І. Тургенєв. Муму	0:30	,
88—90. А. Кримський. Муусулманство і його будучність	1:70	,
91—92. О. Стороженко. Оповідання. II	1:10	,
93. А. Д. Уайт. Розмови з Л. Телстим	0:30	,
94—96. Ф. Купер. Зьвіробийник	1:00	,
97—98. О. Вайсмаєр. Про туберкульозу	0:90	,
99—100. О. Стороженко. Оповідання III	0:85	,

